

پیوندهای ادبیات و روان‌کاوی (جلد اول)

حافظ و رود جادو

دیوان غزلیات خواجه از منظر روان‌کاوی مدرن و باستان‌شناسی ادبی

HAFIZ AND THE MAGIC RIVER
(HAFIZ IN ANALYSIS)

فرزنام پروا

www.ketab.ir

مؤسسه انتشارات نگاه

«تأسیس ۱۳۵۲»

سرشناسه پروا، فرزام، ۱۳۴۹ -

عنوان قراردادی دیوان . شرح

عنوان و نام پدیدآور پیوندهای ادبیات و روانکاوی / فرزام پروا.

مشخصات نشر تهران: انتشارات نگاه، ۱۴۰۰ -

مشخصات ظاهری ۳۲۰ ص.

شابک ۹۷۸-۶۲۲-۶۱۷-۲۱۰-۲

وضعیت فهرست نویسی فیبا

مندرجات ۱. حافظ و رود جادو: دیوان غزلیات خواجه از منظر روانکاوی مدرن و باستان‌شناسی ادبی.

موضوع حافظ، شمس‌الدین محمد، - ۷۹۲ ق. دیوان -- نقد و تفسیر

موضوع Hafiz, Shamsoddin Mohammad, 14th century . Divan-- Criticism and interpretation

شعر فارسی -- قرن ۸ ق. -- تاریخ و نقد

موضوع Persian poetry -- 14th century -- History and criticism

روان‌شناسی و ادبیات

Psychology and literature

شناسه افزوده حافظ، شمس‌الدین محمد، - ۷۹۲ ق. دیوان . شرح

شناسه افزوده Hafiz, Shamsoddin Mohammad, 14th century . Divan .Commentaries

رده‌بندی کنگره PIR ۵۴۳۵

رده‌بندی دیوبی ۸ / ۳۲ فا

شماره کتابشناسی ملی ۸۵۴۹۷۳۶

حافظ و رود جادو

فرزام پروا

ویراستار: نقی مظفری
صفحه‌آرا: اکرم زنوبی

چاپ اول: اردیبهشت ۱۴۰۱
چاپ دوم: ۱۴۰۲
شمارگان: ۳۰۰ نسخه
شابک: ۹۶۴-۶۲۲-۲۶۷-۲۱۰-۲
قیمت: ۱۱۵/۰۰۰ تومان

حق چاپ محفوظ است.

مؤسسه انتشارات نگاه
«تأسیس ۱۳۵۲»

دفتر مرکزی: خیابان انقلاب، خیابان شهدای ژاندارمری،
بین خیابان فخر رازی و خیابان دانشگاه، پلاک ۶۳، طبقه ۵
تلفن: ۱۲-۶۶۹۷۵۷۱۱، تلفکس: ۶۶۹۷۵۷۰۷
فروشگاه: خیابان کریمخان، بین ایرانشهر و ماهشهر، پلاک ۱۴۰
تلفن: ۸۸۴۹۰۱۳۸-۸۸۴۹۰۱۹۵

negahpub1@gmail.com

www.negahpub.com negahpub newsnegahpub

فهرست مندرجات

۱۳.....	مقدمه استاد خرمشاهی.....
۱۹.....	پیشگفتار نویسنده.....
۳۳.....	چند توضیح ضروری.....
۳۵.....	پیش درآمد: رود جادویی روح.....
۴۳.....	حضور شمس: معتکف برده غیب.....
۱۲۳.....	غیاب شمس: شب و دوش و شب قدر.....
۱۳۷.....	سلطان و ملکه دیوان / گل و مرغ دیوان.....
۱۵۵.....	عین الشمس: چشمه خورشید / عزیز دیوان.....
۱۷۷.....	کمان نفی و تعلیق در چنگ حافظ.....
۱۹۵.....	بتهوون با حافظ: سلاطین موسیقی، فقیران سرنوشت.....
۲۱۷.....	چخوف با حافظ [: از قعر درد تا چکاد چامه سرایی].....
۲۳۹.....	حافظ بر کوه قاف.....
۲۵۷.....	خمر بهشتی، باغ بهشتی.....
۲۷۹.....	حافظ فرهنگ بر پرده گلریز.....
۳۰۹.....	پی گفتار: خدا حافظ و سلامی چوبوی خوش آشنایی.....
۳۱۵.....	کتابنامه.....
۳۱۹.....	کتاب شناسی انگلیسی.....

به نام خداوند جان آفرین حکیم سخن در زبان آفرین

مقدمه استاد خرمشاهی

وقتی که اندیشه و تمرکز کنیم روح / روان نزدیک‌ترین هستی‌مند به ماست، اما هرچه بیشتر خوداندیشی و خودکاوی کنیم دورترین هستی‌مند [یا به قول استاد دکتر میرشمس‌الدین ادیب‌سلطانی: هستونمند] به ما هموست. هرچه با خودمان بیشتر انس و اندیشه داشته باشیم، نه فقط خود، بلکه ماسوای خود را هم بیشتر می‌شناسیم. همین است که در حدیث نبوی مشهوری چنین آمده است: **تَفَكَّرْ سَاعَةً خَيْرٌ مِنْ عِبَادَةِ سَنَةٍ** و فی لَفْظٍ: سَتِّينَ:

اندیشه‌وری ساعتی [با دل خوش] بهتر بود از عبادت یک‌ساله
[«كَشُفُ الْخُفَاءِ». جمع و تدوین اسماعیل بن محمد العجلونی - درگذشته ۱۱۶۲ق - .
عبارت و فی لَفْظٍ سَتِّينَ یعنی در روایتی: شصت‌ساله].

گفته شد: «هرچه بیشتر خوداندیشی و خودکاوی کنیم دورترین هستی‌مند به ما روح / روان ماست. ظاهراً حدیثی که نقل شد با این گفته کم‌ارزش بنده متعارض / متناقض اند. پاسخ برای رفع تعارض و تنایقض این است که تفکریا اندیشه‌وری یک‌ساعته، تفکری است روشنمند و سنجیده، نه رهاکردن ذهن - که شاید کارکرد مغز است - که به هرچه پیش آید بیندیشد. تربیت‌کردن و تعلیم‌دادن ذهن که

هرزنگردد و روند و روش داشته باشد و مغالطه / مغالطه و تعارض و تناقض را بشناسد، دانش بسیار می‌خواهد و ورزش فکری. تجربه نشان می‌دهد که انسان‌های هوشمند در چند و چندین رشته دانش می‌آموزند و می‌اندوزند تا رفته‌رفته، فی‌المثل در یک دهه، که مناسب‌ترین آن‌ها، دهه سی تا چهل سالگی است، دانش دانشمند به بینش تحول یابد. به قول قدما، لقائله / لکاتبه:

پوینده شدیم لیک پویا نشدیم با هم سخنان نیز هماوا نشدیم
بینا گشته ولی نه اهل بینش دانش پیشه شدیم و دانا نشدیم

نمی‌دانم آیا در این همه دانشگاه که در بیش از دو بیست و بیست کشور جهان هست، دانشگاهی هست که رشته یا گروه «درست‌اندیشی» داشته و فعال باشد و دانشجویانش پس از طی آخرین مقاطع تحصیل دانشگاهی‌شان به اذغان خود و تأیید دیگران «درست‌اندیشی» تر شده باشند؟ رشته تحصیلی مهم نیست یعنی غیر از مشترکات یا واحدهای یکسان و همسان در سال‌های آخر تخصصی می‌شود. چیزی که مهم است منطق و متد است. یعنی آموختن شیوه (های) اندیشیدن بی‌خدشه و خلل و هدفمند و نتیجه‌دار و دارای راه‌وروش [= همان متد] و مسئله‌حل‌کن و دیده‌گشا (eye-opener). اگر آرزوآندیشی صرف (wishful thinking) نکرده باشیم، می‌توان امیدوار بود که تحول قابل ملاحظه‌ای در حدوداً هزار رشته‌گروه علمی و فنی و هنری و فرهنگی رخ خواهد داد.

امروزه دانش روان‌شناسی (که شاخه‌ها و تخصص‌های گوناگون دارد) دانشی صرفاً آکادمیک و دانشگاهی نیست، بلکه در سطوحی و تا سطوحی مردم‌پسند هم هست. و حتی شاخه یا رشته‌ای به نام یا با موضوع روان‌شناسی برای همه پدید آمده که سالانه فقط در حوزه زبان انگلیسی بیش از پانصد عنوان کتاب منتشر می‌شود، یعنی کتاب‌هایی که متخصصان برای غیرمتخصصان به‌ویژه تحصیل‌کردگان دانشگاه‌رفته و روشنفکران - هر دو به معنای وسیع کلمه - می‌نویسند.

یکی از این رشته‌ها که مفهوم مقبولی دارد، اعم از اینکه مصداق و منشورات و

مطبوعات (کتاب، مقاله، متن سخنرانی، درس‌نامه، کتاب گویا، فرآورده‌های مجازی، اعم از آن‌هایی که برگرفته از برنامه‌های تلویزیونی-رادیویی، و جزآن) کم یا زیاد داشته یا حتی نداشته باشد. رشته «خود-روان‌کاوی» self-psychoanalysis است، یا به جای self می‌توان auto گذاشت که اگر هنوز زیررادیکال باشد، دیگر وقت آن است که از زیررادیکال بیرون آورده شود. از خود مثال می‌زنم، چون سه دهه و چهاردهه پیش‌تر است (بنده متولد فروردین ۱۳۲۴ ش هستم) که سابقه تمرین و ممارست دارم و آن این است که وقتی مثلاً در موردی، چه بی‌جا و چه باجا، خشمگین می‌شوم درجا و سریعاً رفتار و روان خود را می‌کاوم. یا اگر فرصت نباشد و مسئله دشوار باشد، می‌گذارم برای اولین ساعت فراغت و خلوت. سپس چون در آثار فروید خوانده‌ام که می‌گوید هیجلن / عاطفه خشم همواره مبتنی و مسبوق به ترس و واهمه (و حتی فوبیا) است لذا باید آن را که گمشده ماست پیدا کنیم و چون پیدا کردم که فی المثل قبول یک هدیه سنگین و ناخوش دست به قول انگلیسی‌ها white elephant که منشی‌ام با کلک برای افزایش بیجا و بی‌موقع حقوقش برای منزل، خریده و کارآمدی هم ندارد و علاوه بر آن خیلی گران است و بدتر از همه رابطه من و همسر را خراب می‌کند، از همه این لحاظ‌ها یک لحظه خونسردی خود را از دست داده و از کوره دررفته‌ام و غیرمؤدبانانه و حتی دل‌شکنانه رفتار کرده‌ام، باعث می‌شود که درصدد حل مشکل / مشکلات برآیم و مثلاً آن «فیل سفید» را با خوش‌خویی و مهربانی (ولو مهربانی مصلحتی) تحویل بگیرم و حتی مردومردانه عذرخواهی مناسبی بکنم و الخ. این‌ها یعنی این خود-روان‌کاوی، ذهن و ذهنیت و رفتار مرا تغییر می‌دهد و این مورد موردی است که مرا از جاده اخلاق، یعنی رفتار اخلاقی، به دربرده و با این تحلیل‌ها و نگاه جدید می‌توانم بیشترین عوارض منفی را به کمترین عواقب / عوارض منفی کاهش بدهم. دیگر به اصطلاح جراحی با کمترین خون‌ریزی انجام می‌گیرد.

مثال‌ها بسیار است. برای مقصود من همین یک مورد کافی است.

حال به کتاب حافظ و رود جادومی پردازیم. این کتاب را استاد روان‌کاوی و

متخصص روان‌پزشکی و درعین حال نویسنده‌ای خوش قلم، جناب آقای دکتر پروا نوشته‌است که اینک معرفی کارنامک (رزومه) گونه‌ای از ایشان می‌آوریم.

درباره مؤلف

نویسنده این اثر، استاد دکتر فرزام پروا، متولد ۱۳۴۹ (کرمانشاه) روان‌کاو فرهنگی و متخصص روان‌پزشکی و روان‌کاوی، که هم آثار تألیفی دارند و هم ترجمه. بعضی از آثار ایشان:

۱. روش‌های علمی و کاربردی مطالعه، با همکاری پرهام پروا (انتشارات اندیشه سازان)؛ ۲. نمایشنامه سیراندو و برژراک، ادمون روستان (نشر قطره، ترجمه برگزیده خانه تئاتر)؛ ۳. رؤیاهای زیگموند فروید (نشر چشمه)؛ ۴. خرافات (نشر قطره)؛ ۵. شهرهای بی‌نشان، ایتالو کالوینو (نشر نگاه، چاپ چهارم، ۱۳۹۸)؛ ۶. گمشده درآینه (شرح حال یک شخصیت مرزی نمایشی)، (انتشارات ارجمند، ویراست دوم، ۱۳۹۸)؛ ۷. شوخی‌های کیهانی، ایتالو کالوینو (نشر نگاه، چاپ سوم، ۱۳۹۸)؛ ۸. د.ر.نامه (مجموعه داستان انتقادی)، (نشر نگاه، زیر چاپ) و چندین کتاب و مقاله. آقای دکتر پروا فعالیت‌های آموزشی گسترده‌ای، علاوه بر اداره مطب دارند. از جمله: ۱. برگزاری کلاس‌های روان‌کاوی: آشنایی با فروید و لکان، از فروردین ۱۳۹۲ (که همچنان ادامه دارد)؛ ۲. دوره‌های آشنایی با آثار لکان در مؤسسه پژوهشی حکمت و فلسفه، تابستان و پاییز ۱۳۹۸؛ ۳. انتشار مطالب آموزشی و انتقادی در زمینه روان‌کاوی، روان‌پزشکی، هنر و ادبیات، در نشریات علمی و فرهنگی مختلف از سال ۱۳۸۱، و در سایت اورفه از سال ۱۳۸۹. چنان‌که ملاحظه می‌شود مؤلف فرزانه هم به روان‌کاوی عملی می‌پردازد، هم روان‌کاوی علمی و آکادمیک یا چنان‌که اشاره شد: فرهنگی.

از آنجاکه شعر، شعر ناب هنری، با همکاری مرموز ناخودآگاه و خودآگاه آفریده می‌شود، هم از روان / زبان فردی و هم جمعی شاعر و معاصرانش که زمینه و زمانه یگانه‌ای دارند سرچشمه می‌گیرد. گفتن شعر و ژرف‌خوانی، شرح آن، همه

به درجاتی روان کاوی است. شاعران گویی بیش از هنرمندان دیگر روان کاو هستند. شاعر حتی از نویسنده هنرمند یعنی هنری نویس روان کاوتر است. زیرا ناخودآگاه - نیمه خودآگاه سرائی، از کمابیش آگاهانه نوشتن، به روان و رفتار انسان نزدیک تر است.

در سراسر تاریخ شعر هزار و دویست ساله فارسی ما، سه شاعر در روان شناسی چندان دانشور و بینشورند که گویی استادان «علم النفس» (به اصطلاح ابن سینا) و «طب روحانی» (به اصطلاح ابوبکر محمد بن زکریای رازی) بوده اند. و اینان را همه - بدون اختلاف نظر - می شناسیم: مولوی، سعدی و حافظ. حافظ عارف و ادیب بزرگی است، اما فیلسوف نیست. اصولاً فکر فلسفی را دوست ندارد، اما متفکر است و فکر زیبا، یا زیبایی شناختی را خوش دارد. اگرچه علوم عقلی (از جمله فلسفه) را خوب می شناسد و در موارد متعدد، اصطلاحات فلسفی مانند جوهر فرد، دور و تسلسل، حکمت / حکیم و چندین مورد دیگر را استادانه به کار می برد.

برای ملاحظه نمونه ای از دانش فلسفی حافظ به شرح این دو بیت او مراجعه فرمایید.

۱. عارفی کو که کند فهم زبان سوسن تا بیرسد که چرا رفت و چرا باز آمد

که دوست دانشورم استاد داریوش آشوری آن را بر وفق مکتب اگزیستانسیالیستی هایدگری شرح کرده و در سال های پیش از انقلاب اسلامی ایران در جنگ اصفهان به چاپ رسیده.

۲. گوهر معرفت اندوز که با خود بیری که نصیب دگرانست نصاب زروسیم

که نگارنده این سطور در ربط آن با قاعده «اتحاد عاقل و معقول / عالم و معلوم» شرح کوتاهی در حافظ نامه نوشته است.

در یک کلام این کتاب به روان کاوی حافظ، و روان کاوی های خود حافظ در اشعارش، می پردازد. و باب نوی در حافظ پژوهی عصر جدید گشوده است. سالیان سال بود که کتابی درباره اندیشه و هنر و در واقع شعر و شخصیت حافظ، به این ژرفی و حتی شگرفی نخوانده بودم. کتابی که گام به گام حلقه های تودرتوی شعر حافظ را می شکافد تا در ابتدای فصل پنجم، کلام را بدانجا می رساند که «زبان حافظی و حافظانه می شود بیان ناخودآگاه انسان». نه مؤلف فرزانه و نه ناشر فرهنگ ساز این کتاب، از من نخواستند

بودند که ویراستارانه این اثر را بخوانم. بعد از ارزیابی ام که کاملاً مثبت بود، جناب علیرضا رئیس دانیی خواستند که مقدمه‌ای بر این اثر اثری بنویسم. تا حدود پنجاه روز این کتاب روی میز من یعنی کنار دست من بود اما توان نداشتم کاری اعم از خواندن و نوشتن درباره آن انجام دهم. زیرا شش ماه است که مریض و ملولم. کرونای به اصطلاح «طولانی» که می‌گویند عوارض و عواقب آن حتی بیش از یک سال است، بیش از ۵۵ درصد به ریه‌های من آسیب زده است. و نا و نفس ندارم. پس از شش ماه معالجه در این ایام نقاهت (بهبودیابی) تازه یعنی با خواندن و ویرایش کتاب حاضر و نوشتن این مقدمه، توانسته‌ام بخوانم یا بنویسم (ولو کوتاه).

از نویسنده صاحب نظر و خوش قلم برای نگارش، و از نشر نگاه (به مدیریت جناب علیرضا رئیس دانیی) برای انتخاب شایسته و چاپ ظریف این اثر صمیمانه سپاسگزارم. و برترین سپاس در آغاز و انجام خداوند راست.

دوستدار و دعاگو

بهاءالدین خرمشاهی

تهران، ۱۴۰۰/۴/۲۸ ش

www.ketab.ir